

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

**30 ГОДИНА ПРИМЕНЕ
КОНВЕНЦИЈЕ УЈЕДИЊЕНИХ
НАЦИЈА О ПРАВИМА ДЕТЕТА
– САВРЕМЕНИ АСПЕКТИ**

30 ГОДИНА ПРИМЕНЕ КОНВЕНЦИЈЕ
УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА
О ПРАВИМА ДЕТЕТА
– САВРЕМЕНИ АСПЕКТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Book CC

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 48

COMMITTEE FOR NATIONAL MINORITIES

AND HUMAN RIGHTS STUDIES

30 YEARS OF APPLYING
THE UNITED NATIONS
CONVENTION
ON THE RIGHTS OF A CHILD
– CONTEMPORARY
APPROACH

PROCEEDINGS OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE

HELD ON DECEMBER 10, 2020

Accepted for publication at the 3rd Session of the Department of Social Sciences,
held on May 18, 2021, after being reviewed by academician *Tibor Varady*, corresponding member
Jelena Jovanović, Professors *Violeta Beširević*, *Dragoljub B. Đorđević*,
Branko Čupurdija, *Miodrag Jovanović*, *Vesna Rijavec*, *Aleksandra Korać Graovac*,
Maja Stanivuković, *Sanja Đajić* and *Zoran Lutovac*, PhD

E d i t o r s

Academician Tibor VARADY

Professor Dr. Gordana KOVAČEK STANIĆ

BELGRADE 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига СС

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 48

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА
И ЉУДСКИХ ПРАВА

30 ГОДИНА ПРИМЕНЕ
КОНВЕНЦИЈЕ
УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА
О ПРАВИМА ДЕТЕТА
– САВРЕМЕНИ
АСПЕКТИ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 10. ДЕЦЕМБРА 2020.

Примљено на III скупу Одељења друштвених наука, 18. маја 2021. године,
на основу рецензија академика *Тибора Варадија*, дописног члана *Јелене Јовановић*,
професора *Виоlette Беширевић*, *Драгољуба Б. Ђорђевића*, *Бранка Ђујурђије*,
Миодрага Јовановића, *Весне Ријавец*, *Александра Кораћ Граовац*,
Маје Ситанивуковић, *Сање Ђајић* и др *Зорана Лушовца*

У р е д н и ц и

Академик Тибор ВАРАДИ

Проф. др Гордана КОВАЧЕК СТАНИЋ

БЕОГРАД 2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Лектура и коректура
Младенка Савичић

Технички уредник
Никола Сивановић

Прелом
Лейосава Кнежевић

На корицама
Урош Предић, *Надурена девојчица*, 1879.
уље на платну, 40 x 32 cm
ГМС/У 0332

Тираж
300 примерака

Штампа
Colorgrafx, Београд

ISBN 978-86-7025-914-0

© Српска академија наука и уметности 2021.

Штампање ове публикације потпомогнуто је
средствима Фабрике картона Умка.

САДРЖАЈ

Предговор – Гордана Ковачек Станић

ПРАВА ДЕТЕТА У ПОРОДИЧНИМ ОДНОСИМА	7
Гордана Ковачек Станић, <i>Право деце на родитељско старање – савремени аспекти</i>	9
Gordana Kovaček Stanić, <i>Right of the Child to Parental Care – Contemporary aspect</i>	26
Марија Драшкић, <i>Забрана телесног кажњавања деце и Конвенција о правима деце</i>	27
Marija Draškić, <i>Prohibition of Corporal Punishment of Children and the Convention on the Rights of the Child</i>	45
Сузана Краљић, Катја Дрновшек, <i>Утврђивање најбоље интереса деце у случајевима одвајања деце од родитеља</i>	47
Suzana Kraljić, Katja Drnovšek, <i>Establishing the Best Interest of a Child in the Case of Removal of Children from their Parents</i>	61
Санја Марјановић, Бернадет Бордаш, <i>Protection of Children – Victims of Domestic Violence in the Serbian Private International Law</i>	63
Сања Марјановић, Бернадет Бордаш, <i>Заштита деце – жртва насиља у породици у међународном приватном праву Републике Србије</i>	88
Зоран Поњавић, Вељко Влашковић, <i>Најбољи интерес деце и интерес породице</i>	89
Zoran Ponjavić, Veljko Vlašković, <i>The best Interests of the Child and the Family Interests</i>	106
Невена Петрушић, <i>Продужење родитељског права: законски прописи Републике Србије у контексту савремене парадигме једнакости особа са инвалидитетом и постулати правичног суђења</i>	109
Nevena Petrušić, <i>Regulations of the Republic of Serbia within the context of Contemporary Paradigm of Equality Persons with Disabilities and Postulates of the Fair Trail</i>	127

Сандра О. Самарџић, <i>(Не)усклађеност развоја биомедицине са схватањем и заштитом дечјих љуба</i>	129
Sandra O. Samardžić, <i>(In)Compatibility of Biomedicine Development with Understanding and Protection of Children's Rights</i>	147

САВРЕМЕНИ ОКВИРИ И САВРЕМЕНА ИСКУШЕЊА

Невена Вучковић Шаховић, <i>Три деценије Конвенције о љубама деце: стварно и могуће</i>	149
Nevena Vučković Šahović, <i>Three Decades of the Convention on the Rights of the Child: Actual and Possible</i>	166

Маријана Пајванчић, <i>Конституционализација љуба деце</i>	169
Marijana Rajvančić, <i>Constitutionalization of Special Rights of the Child</i>	180

Алпар Лошонц, <i>Перпетуирана најтежа између крајкорочних и дугокорочних циљева: зашто се одржава дечја рад?</i>	183
Alpar Lošonc, <i>Perpetuated Tension Between short-term and long-term goals: why Child Labour Remains?</i>	200

Марта Стојић Митровић, <i>Малолетни мигранти на љубу кроз Србију: контекстуални и системски фактори</i>	201
Marta Stojić Mitrović, <i>The Underaged Migrants on their way through Serbia: contextual and systemic factors</i>	224

Иван Ђорђевић, <i>Дечја бракови у ромским заједницама у Србији – без љуба на избор?</i>	227
Ivan Đorđević, <i>Child Marriages in Roma Population in Serbia – without the Right to Choose?</i>	242

Дубравка Валић Недељковић, Валентина Сигети, <i>Медијски садржаји за децу у време короне</i>	243
Dubravka Valić Nedeljković, Valentina Sigeti, <i>Media Content for Children during Coronavirus</i>	258

ПРЕДГОВОР

Научни скуп „30 година примене Конвенције Уједињених нација о правима детета – савремени аспекти“ је одржан на иницијативу и у организацији Одбора за проучавање националних мањина и људских права, а под покровитељством Српске академије наука и уметности, 10. децембра 2020. године, када се обележава Дан људских права.

Овај научни скуп је одржан у време пандемије вируса корона. *Конференција у доба короне* асоцира на Маркесов роман „Љубав у доба колере“. Добро је да нисмо чекали да ова светска пошаст прође да бисмо одржали конференцију (нарочито не као Маркесов јунак који је чекао читавих пола века!). Ова конференција представља први научни скуп у оквиру САНУ који је одржан у потпуности онлајн са учесницима из Београда, Новог Сада, Крагујевца, Ниша и Марибора.

Конвенција о правима детета, усвојена резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација од 20. новембра 1989. године, примењује се од 1990. године, а у Југославији је ратификована 1990. године. Ова Конвенција је први обавезујући документ за државе потписнице који се односи искључиво на права детета.

Тековина последњих деценија двадесетог века је регулација посебних права детета. У породичним односима у ранијим историјским периодима се говорило о правима и дужностима родитеља према деци. Временом је уочена корелативна веза између права и дужности родитеља и права детета, те су права детета посматрана у том контексту. Стицање самосталних права, а нарочито повећање степена остваривања права, са чим ће се наставити и даље у будућности, представља еволутивни ток у схватањима о положају детета у породичном праву.

На овом научном скупу Конвенција је проучавана и тумачена на нов начин, начин који одговара савременим условима друштвеног развоја, имајући у виду развој права, усвајање нових правних института, те развој научних технологија, нарочито репродуктивних. Конференција је имала интердисциплинарни приступ, тако да је Конвенција проучавана, осим са правног аспекта, и са социолошког, антрополошког и медијског аспекта, у контексту савремених оквира и савремених искушења. Савремени социолошки и антрополошки феномени, као што су принудни рад детета, питања малолетних миграната, дечјих

бракова, те медијски садржаји за децу у време пандемије, проучени су у контексту Конвенције о правима детета.

Нов приступ класичним правним институтима, те институтима који тек настају, обележила су истраживања са полазном тачком у правима детета која су регулисана Конвенцијом. Тако се нов приступ класичном институту родитељског старања базира на премиси постојања потенцијалног интереса детета да се о њему старају два родитеља. Препознато је неколико интереса детета да одраста у породици коју чине два родитеља: психолошки интерес, развојни интерес, интерес детета да зна своје биолошко порекло и материјални интерес. Савремено породично законодавство води рачуна о интересу детета да се о њему старају два родитеља, иако не у експлицитној регулацији, него кроз различите одредбе које иду у правцу његовог препознавања и задовољавања. Нов приступ питању телесног кажњавања деце огледа се у потпуној забрани таквог кажњавања у савременом праву. Почевши од дозвољености „умерене домаће казне“ (Српски грађански законик из 1844. године) дошло се до апсолутне забране телесног кажњавања, те нулте толеранције на насиље у унутрашњем праву и међународном приватном праву. Свако телесно кажњавање деце – ма како благо – мора бити апсолутно забрањено, нарочито када се врши на систематски начин или у институционалним оквирима, не само због тога што може довести до стварног или потенцијалног повређивања детета или бити понижавајуће и увредљиво за људско достојанство детета, него и због ризика да у свакој наредној прилици ескалира у све већу и тежу употребу физичке силе са све тежим последицама.

Када се разматра принцип најбољег интереса детета у савременим условима, закључује се да индивидуалистички карактер принципа најбољег интереса детета тражи издвајање и препознавање појединачних интереса детета, чак и у оквиру сопствене породице, што у савременом праву отвара врата снажнијој државној интервенцији у породичне односе. Најбољи интерес детета и принцип пропорционалности најзначајнији су у ситуацијама издвајања детета из породице. Нов приступ схватању и заштити дечјих права условљен је развојем медицински асистираних репродукције, а посебно утицају нових репродуктивних технологија на право детета на живот. Нов приступ правном положају особа са инвалидитетом заступљен је кроз критичко разматрање режима продужења родитељског права. У савременим условима, посебна пажња се поклања природи посебних права детета и њиховом статусу у уставном систему, питањима да ли се ради о општељудским правима или заштитним правима.

Закључује се да је у савременим условима реализација Конвенције о правима детета омогућена великим корпусом права и механизма који државама стоје на располагању, тако да разни национални и међународни актери битни за заштиту, унапређење и остваривање права детета имају данас солидну базу за прелазак у интензивну фазу реализације ове Конвенције у свим државама, за свако дете, без икакве дискриминације.

ПЕРПЕТУИРАНА НАПЕТОСТ ИЗМЕЂУ КРАТКОРОЧНИХ И ДУГОРОЧНИХ ЦИЉЕВА: ЗАШТО СЕ ОДРЖАВА ДЕЧЈИ РАД?

АЛПАР ЛОШОНЦ*

А п с т р а к т. – Дечји рад већ одавно изазива пажњу различитих актера. Упркос вишедеценијској моралној критичи која се изриче на адресу оних који уприличавају дечји рад сусрећемо се са одређеним концептуалним проблемима поводом овог облика рада. У ком смислу је дечји рад принудни рад? Да ли је принудни рад тек ексцесни облик рада или произилази из структуралних карактеристика савремених облика колективног живота? Међународна организација рада је крчила пут у погледу разумевања значења рада, између осталог и дечјег рада. Сходно томе, наши хоризонти зависе од тога. Многобројне конвенције то потврђују. Иста организација је стала на становиште да у кратком року треба следити пут корекције поводом дечјег рада, но у дугом року треба поштовати циљ који се огледа у потпуном укидању дечјег рада. Али, да ли се можемо поуздати у компас исте међународне организације? Тачније, да ли можемо у свему да пратимо модусе објашњења Међународне организације рада? Поводом тога треба да сагледамо форме преплитања између правног и економског домена. У данашњем идеолошком саморазумевању својина и уговор представљају осовину владавине права. Али, да ли постојећи облик истог саморазумевања омогућава и опстанак дечјег рада?

УВОД У ПОЛИТИЧКУ ЕКОНОМИЈУ ДЕЧЈЕГ РАДА

У новембру 2020. године компаније Најк (*Nike*) и Кока-кола (*Coca-Cola*) су представљале део оних група које су лобирале за отупљивање оштрице одговарајућег правног акта који је био усмерен ка забрани увоза одређених роба из Кине, тачније из једног њеног региона. Исте групе су тврдиле да су једнозначно против принудног рада, али значајан део њиховог ланца понуде се везује за дотични регион, што би значило да се рестриктивним правним актом осетљиво погађају њихови најдубљи пословни интереси. Заинтересоване само за „конструктивну дискусију“ оне желе искључиво модифика-

---

* Српска академија наука и уметности, Београд, имејл: alpar@uns.ac.rs

цију датог правног акта, истовремено су спремне за безрезервно поштовање људских права, нарочито у случају деце. Најк и остали би се могли позивати на често истицану чињеницу од стране одређених тумача да забране увоза робе у којем учествују деца знају да буду контрапродуктивне:¹ индикативно је да је Дасти Кид (*Dusty Kidd*), портпарол компаније Најк, изричито изјавио да он нема лошу савест, јер ниске најамнине нису и знак експлоатације.² Позадина свега тога је иначе била чињеница да су у једном извештају у марту 2020. године поменуте фирме биле апострофиране (такође Келвин Клајн, Адидас, итд.) као економски субјекти који су повезани са режимом принудног рада.

Додајмо наведеној ситуацији и констелацију са дечјим радом. Погледамо ли постојећи шири контекст, с времена на време појављују се различите листе у јавности које садрже листу оних компанија које практикују коришћење и дечјег рада (корпорације у индустрији чоколаде/моде, домен пољопривреде, неке форме мануфактуре, итд.).³ Тако бележимо и различите извештаје који садрже листу оних производа који фреквентно садрже значајан удео дечјег рада.⁴ Односно, постоје и државне и не-државне институције које показују систематичну заинтересованост и за дечји и за принудни рад (мада, никад не треба заборавити да су многи облици дечјег рада невидљиви).

У сваком случају, није тешко добити увид у садашње стање дечјег рада, дијагнозе, статистике су доступне и лаицима, не само стручњацима и специјалистима. Најзад, овакве тенденције су изданак „политике према деци“⁵ са значајним континуитетом који обележава цео 20. век: различите конвенције су важеће, а које представљају одређену заштиту спрам дечјег рада и адресирају државе као заштитнике деце. Од почетка деведесетих година 20. века снажне транснационалне цивилне организације се залажу за дечја права, 1992. године је успостављена Међународна радна група за дечји рад, 1997. године су одржане две меродавне међународне конференције, као што бележимо Конвенцију 182 *ILO* (Међународна организација рада)⁶ о „најго-

¹ Sebastian Braun, *Core Labour Standards: Friends or Foe? The Case of Child Labour*, *Weltwirtschaftliches Archiv* 127: 4 (2006): 765–91.

² Intan Suwandi, <https://monthlyreview.org/2020/02/01/the-case-for-labor-led-development/>, приступљено 29. 1. 2021.

³ Нпр. <https://www.careeraddict.com/10-companies-that-still-use-child-labor> приступљено 27. 1. 2021.

⁴ Нпр. https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/ILAB/child_labor_reports/tda2019/2020_TVPR_List_Online_Final.pdf приступљено, 27. 1. 2021.

⁵ За овај појам, Göran Therborn, *Child Politics: Dimensions and Perspectives*, *Childhood*, 1996, 3, 29.

⁶ Када се у тексту јавља *ILO* без цитирања, ослањамо се на: Francis Maupain, *The Future of the International Labour Organization in the Global Economy*, London: Bloomsbury Publishing, 2013. Осим тога на: Edward van Daalen and Karl Hanson, *The ILO's Shifts in Child Labour Policy: Regulation and Abolition*, <http://journals.openedition.org/poldev>, 133–150, <https://doi.org/10.4000/poldev.3056>.

рим формама дечјег рада“ – да поменемо само неке неизоставне станице у регулисању дечјег рада. У ствари, данас постоји снажан фронт у односу на дечји рад који истиче да једина нормативна пројекција која се у дугом року може прихватити је потпуно и безрезервно брисање дечјег рада.

Но, упркос разгранатом теоријском и практичном третирању аспеката дечјег рада далеко од тога да је ситуација провидна. Бележимо, наиме, значајне концептуалне проблеме поводом дечјег рада. Не треба заборавити да дечји рад увек има у себи елементе друштвене конструкције: значења дечјег рада (мада и детињства као таквог, те и детета као економске и правне категорије) су увек друштвено условљена. Шта се сматра дечјим радом који изазива проблематизацију – то ни у ком случају није саморазумљиво.⁷ Не случајно, питања дечјег рада изазивају пажњу различитих дисциплина, то јест, сам феномен изискује трансдисциплинарни приступ. Генерално речено, чак ни дефиниција детета није једнозначна, а стандардни хронолошки критеријум нас не оријентише у свакој ситуацији. Диференцираност и раслојавање деце у различитим друштвеним ситуацијама не дозвољавају да претерано брзо уопштавамо са дефиницијама. Уосталом, како уопште третирати децу у економској перспективи која је овде очито назначена и антиципирана? Да ли је дете, слично „природној околини“, „јавно добро“⁸ са одговарајућим епитетима? Или је „социјализовано добро“?⁹ Неке оријентације као рецимо неокласична теорија у економији промовише скалу корисности на којој се врши избор у вези дечјег рада од стране родитеља у смислу нагодбе између утилитарно одређених могућности?¹⁰ Али томе се супротставља резон који тврди да се дете „не може исказати ценовним димензијама“, да је оно „с оне стране сваког ценовног момента“?¹¹

Дечји рад не можемо разумети као историјски рецидив, нарочито не у смислу остатка претпостављених архаичних времена. Напротив, дечји рад је „релативно“ нови феномен у људској еволуцији.¹² Романтизам је у 18. и 19. веку изједначио дете са невиношћу: дечји рад је једноставно квалификован као ропство (иначе, не случајно, својевремено су се удружења против ропства борила истовремено и против дечјег рада, штавише, то се и данас читије¹³). Али, политичка економија капитализма, интересна конфигурација оплођавања капитала је унела и другачије, не у последњем реду суро-

⁷ Dominique Marshall, *The Construction of Children as an Object of International Relations: The Declaration of Children's Rights and the Child Welfare Committee of League of Nations, 1900–1924*, International Journal of Children's Rights, 1999, 7, 103–147.

⁸ Тако нпр. Nancy Folbre, *Who Pays for the Kids?*, Routledge, London, 1994, 254.

⁹ Serena Olsaretti, *Children as Public Goods?*, Philosophy & Public Affairs, 2013, 41, no. 3, 252.

¹⁰ Julie Nelson, *Economics for Humans*, The University of Chicago Press, 2006, 50.

¹¹ Viviana Zelizer, *Pricing the Priceless Child: The Changing Social Value of Children*. New York, Basic Books, 1985.

¹² Peter Stearns, *Childhood in World History*. New York, Routledge, 2006.

¹³ Marjatta Rahikainen, *Centuries of Child Labour: European Experiences from the Seventeenth to the twentieth Century*. Aldershot: Ashgate, 2004.

вије црте у расправу. Дете је потенцијални ресурс за породицу, отеловљење одређене виртуелне форме „људског капитала“;¹⁴ могући део „резервне армије рада“;¹⁵ агенс који помера односе на тржишту рада. Путање дечјег рада се укрштају са формама принудног рада: између њих се не може ставити знак једнакости, али они се третирају заједно, и као што ћемо касније видети дечји рад се и може разумевати као форма принудног рада. Мада је тачно да се дечји рад асиметрично појављује на мапи света, да су одређене земље (тзв. неразвијене) много више погођене од других, не би требало несмотрено закључити да се у тзв. развијеним земљама не јавља уопште дечји рад.¹⁶

Робусни приговори против дечјег рада су дакле већ одавно изречени. Они се подупиру моралним, политичким, али и медицинско-хуманистичким разлозима наводећи да дечји рад има погубне последице за психофизички/когнитивни развој детета.¹⁷ Тако, морална индигнација поводом још увек постојећег дечјег рада данас непобитно постоји (различити субјекти у борби против дечјег рада користе и правне и моралне аргументе и желели би да се погођени субјекти приказују у перспективи срама), али се увек мора постављати питање поводом њеног досега. УНИЦЕФ и *ILO* су у једном скорашњем извештају изнели упозорење да је зацртани циљ, наиме, нестанак дечјег рада 2025. године доспео у дефинитивну опасност услед избијања глобалне пандемије, да је раније започет секуларни тренд у погледу дечјег рада застао.¹⁸

Питање је, дакако, да ли је пандемија тек коњунктурна или структурална појава? Да ли она само кондензује различите кризне процесе? Наиме, прихвати ли се ова друга оцена онда је одмах можемо надовезивати на следеће неизбежно питање: да ли упркос знаним трансформацијама капитализма постоје структуралне тенденције које ипак условљавају перпетуирање дечјег рада?

Не треба сметнути с ума да овде већ поменуте корпорације морају уважавати правну, економску, политичку околину која и њих ограничава, да постоји већ одавно раширени дискурс о „социјалној одговорности корпорација“, те да уприличавањем дечјег рада могу бити изложене друштвеној пресији. Ипак, не одричу се економских бенефита дечјег рада.

¹⁴ Sara Horrell, Jane Humphries, *The exploitation of little children: child labour and the family economy in the industrial revolution*. Explorations in Economic History, 1995, 32: 485–516.

¹⁵ David F. Lancy, *Children as a Reserve Labor Force*, Current Anthropology, 2015, Volume 56, Number 4, August.

¹⁶ Szalay, Andras, *Child Labour in the Developed Countries* (2010). SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1869170> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1869170>. Phil Mizen, Child Labor in Developed World, *The World of Child Labor* (ed. Hugh Hindman), Routledge, London, 2015, 62–67.

¹⁷ Abdalla Ibrahim, Salma M. Abdalla, Mohammed Jafer, Jihad Abdelgadir, Nanne de Vries, *Child labor and health: a systematic literature review of the impacts of child labor on child's health in low and middle-income countries*, Journal of Public Health, 2018, Vol. 41, No. 1, 18–26.

¹⁸ COVID-19 and child labour: A time of crisis, a time to act, International Labour Organization and United Nations Children's Fund, 2020.

Према томе, да ли умножавање различитих облика принудног рада одређује и опстанак дечјег рада? Да ли кризне тенденције условљавају нове и нове форме дечјег рада? Да ли постојеће форме глобализације капитал–односа утичу на динамику дечјег рада?¹⁹ Непобитно да постоје подаци који показују да дечји рад постоји у масовној мери у земљама у којима преовладава неквалификовани рад (или у економским зонама где постоји јако присуство неквалификованог рада), али да ли је тиме све речено?

Дечји рад (нарочито ако се ради о „најгорим његовим формама“, да се послужимо термином *ILO*, односно чланом одговарајуће конвенције дотичне организације) је често жигосан као знак моралне деградације. Извесно је да то описује данашњи став према статусу дечјег рада. Али, уколико размишљамо логиком структуралне условљености дечјег рада онда исти облик рада не можемо тематизовати само као девијанцију која клизи из „поретка“. Онда овај феномен не може да се поједностављује као отклон у односу на „нормализовану ситуацију“. Не исцрпљујемо проблем ни онда уколико дечји рад сматрамо експецесом, као што поједностављујемо ситуацију уколико посежемо за стандардним аргументом који проглашава сиромаштво као ултимативни узрок дечјег рада – ионако не постоји линеарни однос између сиромаштва и принудног рада; постоје ситуације које не одговарају тврдњи да су најсиромашнији понајвише подређени режиму принудног рада.²⁰ Треба, дакле, дубље копати.

ПРИНУДНИ РАД КАО ХОРИЗОНТ ДЕЧЈЕГ РАДА: КРИТИЧКО РАЗМАТРАЊЕ

Широке теоријске и историјске расправе о томе да ли је суштина рада у модерној (капиталистичкој) економији (правно разумевана) слобода или (принудом посредована) не-слобода не престају.²¹ Оне погађају и нашу тему, јер ситуирају и принудни и дечји рад. Шта значи „најамни рад“? Да ли он представља очитовање правно уоквирене слободе, односно правног статуса на основу које се улази у уговорне односе, или је то један облик не-слободе која је с оне стране права, што иначе и исказује често коришћена метафора „најамног ропства“? Како бисмо могли да тумачимо дечји најамни рад?

У сваком случају различити описи су се мултипликовали у последње време који су дијагностиковали експанзију принудног рада. Исте дијагнозе

¹⁹ Ben White, *Globalization and the Child Labour Problem*, *Journal of International Development*, 1996, 8, 6 829–839. Другачије, Alessandro Cigno, Furio C. Rosati, and Lorenzo Guarcello, *Does Globalization Increase Child Labor?*, *World Development*, 2002, 30: 9, 1579–1589.

²⁰ Nicholas Phillips, Louis Sakamoto, *Global Production Networks, Chronic Poverty and 'Slave Labour' in Brazil*, *Studies in Comparative International Development*, 2012, 47(3), 280.

²¹ Robert J. Steinfeld, and Stanley L. Engerman, *Labor – Free or Coerced? A Historical Reassessment of Differences and Similarities*, in *Free and Unfree Labour: The Debate Continues*, eds. Tom Brass and Marcel van der Linden, Bern: Peter Lang, 1997.

морамо контекстуализовати у склоповима узнапредовале економске глобализације која је узела замах у последњим деценијама. При томе, *ILO* је већ више од девет деценија (узимајући учешће у концепцијама о развоју) одредио образац бављења радом, формама запослености, промовисао је и концепт „подзапослености“, тако и принудним радом (мада постоји конвенција о минималном добу за децу још из 1919). Тачније, наводимо конвенцију која је угледала светло дана још 1930.²²

Укратко речено, *ILO* дефинише принудни рад на следећи начин:

- постојање радног односа који се не заснива на изражавању воље;
- рад се реализује под притиском одређене казне;
- постоји одређена повреда људских права, односно „ограничење слободе“, што дерогира достојанство човека.

Ова дефиниција је меродавна јер се њени елементи могу наћи у многобројним испољавањима поводом дечјег рада. Сам *ILO* је ово не само прихватио, него и дорађивао у току деценија: но, без обзира на додатке костур је остао исти. Такво дорађивање је и груписање принудног рада на следећи начин:²³

- искоришћавање за милитарне или „јавне сврхе“ (јавни рад);
- лукративна сексуална експлоатација (деца, нпр.);
- не-сексуална експлоатација.

ILO и његов међународни наступ (посебно после светских ратова) је кројио и дефиницију дечјег рада (Конвенција 138), штавише, јасно треба рећи да се одговарајуће конвенције могу третирати као фундаменталне у ангажману ове организације. Наравно, *ILO* као кључни агенс светског наступа у односу на аспекте рада (помислимо на његову улогу у рецепцији и дисеминацији одговарајућих докумената Уједињених нација) је у својим многобројним документима конкретизовао наведену дефиницију, што је представљало део напора у погледу операционализације. При томе, принудни рад је збирни појам за различите појаве. Задржавање докумената са којима се манипулише, ограничење кретања радне снаге, сексуална манипулација, претње изречене дотичној особи или њеној/његовој породици, државно посредоване претње: то су само неке димензије оне праксе која је повезана са практиковањем принудног рада.²⁴ И желимо ли да пратимо активности нор-

²² ILO. 2012 *A Global Alliance against Forced Labour and Traffic in Persons: Key Achievements of the ILOs Special Action Programme to Combat Forced Labour 2001–2011*. Geneva: ILO. Jamie Morgan & Wendy Olsen, *Forced and Unfree Labour: An Analysis*, International Critical Thought, 2014, 4: 1, 21–37.

²³ Morgan, *ibid.* Patrick Belser, *Forced Labour and Human Trafficking: Estimating the Profits*. Working Paper. Geneva: ILO, 2005.

²⁴ Prabha Kotiswaran, (ed.) *Revisiting the Law and Governance of Trafficking, Forced Labour and Modern Slavery*, Cambridge, Cambridge University Press, 2017, 45.

мирања даље, треба да узмемо у обзир и неке друге круцијалне документе који допуњују настојања *ILO*, као што је нпр. Палермо протокол УН (1999) поводом трговине људима.

На основу наведених момената утврђено је у оквирима *ILO* да је речимо 2012. забележено 20.9 милиона различитих примера принудног рада од чега се 26% односило на децу. Али, да статистика изазива опречне интерпретације, то се веома брзо доказало, јер су критичари износили да се ради о изразито рестриктивној дијагнози која сужава поље сагледавања. *ILO* је много тога урадио на плану рада и радне сфере, али није ишао до краја. Тврдње су гласиле да је домен принудног, тако и дечјег рада, много шири но што се сугерише у извештају *ILO*, да је узет у обзир тек један део ових форми рада.²⁵ Упозоравало се на чињеницу (коју је, наравно, и *ILO* регистровао, али није извукао све консеквенце) да је у последњим деценијама дошло до праве експлозије у броју радне снаге (између осталог због укључивања и кинеске и индијске радне снаге у колотечину светског тржишта рада), да је дубоко измењена ситуација рада после крупних промена на крају девете деценије 20. века, односно да су реализоване значајне модификације у погледу статуса радне снаге и да то погађа и принудни/дечји рад. Модификације у структури власништва поводом земљишта, феномен описиван као „грабљење земље“ је потерао велики број бивших сељака у градове остављајући земљу великим концернима.²⁶ Тако се нпр. истицало да је удео „глобалног Југа“ (који је овде подразумевао и источноевропске земље) у структури индустријске запослености од 51% (осамдесете године 20. века) порастао већ у првој деценији 21. века на 73%.²⁷ Позадина тога је енормно повећавање опсега најамног рада, сам *ILO* је 2011. године оцењивао да на свету постоји око 1.4 билиона радника који су у ствари најамни радници. Осим тога, егзистира око 1.7 билиона радника који су „рањиво, крхко запослени“ (*vulnerable employed*)²⁸ (сам *ILO* је раније користио појам „информални рад“).

ILO износи тврдњу да је око 170 милиона деце ангажовано у радној сфери, што представља 11% дечје популације и наглашава да је шест милиона деце под режимом принудног рада. Посебно се апострофирају осим пољопривреде и текстилна индустрија, али и индустрија моде. Но, да ли *ILO* нуди исцрпно објашњење за оваква стремљења, као и за феномен „глобалне деце“?

²⁵ Victoria Mantouvalou, *The Many Faces of Slavery: The Example of Domestic Work*, *Global Dialogue*, 2012, 14 (2): 73–82.

²⁶ Saturnino Borrás Jr. and Jennifer Franco, *From Threat to Opportunity? Problems with the Idea of a “Code of Conduct” for Land-Grabbing*, *Yale Human Rights and Development Journal*, 2017, 507, 510, 512–513.

²⁷ Leah Vosko, *Managing the Margins: Gender, Citizenship, and the International Regulation of Precarious Employment*, Oxford, Oxford University Press, 2017.

²⁸ Guy Standing, *The Precariat: The New Dangerous Class*, New York: Bloomsbury Academic, 2011, 56.

Одређујући оквир ових тенденција су глобални вредносни ланци (*global value chain*)²⁹ што подразумева комплексну организацију различитих делатности од концепције до довођења робе непосредно до потрошача која је пројигирана, уобличена и надзирана од стране транснационалних корпорација. Исти ланци не би се могли замислити без крупних трансформација у логистици и дигиталним технологијама са опетованом праксом измештања (*outsourcing*). Уједно, то се не може поистоветити са ранијим облицима светске поделе рада које су подразумевале размену између примарних производа (Јут) и мануфактурних продуката (Север): не треба пренебрегавати чињеницу да су се у овом раду већ поменуле корпорације, издигле као водећи субјекти хијерархијског управљања овим процесима, интензивирајући њихову моћ на светској сцени.

Но, у перспективи принудног/дечјег рада довољно је да се каже да је настали систем омогућио феномен глобалне арбитраже. Овај феномен (прослављен од стране одређених економиста³⁰), иначе реализован на различите начине, тако и разубјеним системом подуговарања, заснива се на искоришћавању одређених разлика на светском нивоу, и на стицању бенефита заснованих на диференцираности трошкова. Прецизније речено, глобална арбитража упућује на реализацију економских предности на основу разлике у погледу најамнина, то јест, на основу експлоатације најамних диференцијација, како то уосталом значајне искуствене студије³¹ и показују. Не случајно и сам *ILO* је 2015. године забележио да је радна снага укључена у глобалне ланце порасла за 157 милиона, тако да је 2013. године износила 453 милиона.³² И тиме се уједно баца светло и на заинтересованост транснационалних корпорација да обитавају у зонама где се устаљују диференцијације најамнина.

То је, мада наравно јако скраћено изведено, светско окружење за динамику дечјег рада. Без тога не можемо разумети ни опстанак дечјег рада и његову апологију. Индикатори *ILO* се увек могу претворити у критички дискурс, његови извештаји су вечити извор за критичко промишљање. У његовом дугогодишњем раду се преламају озбиљни и систематични напори у погледу обухвата принудног рада у било ком региону света. Али, оно што недостаје то је структурални захват самог проблема, наиме, захват који дотиче социјалну структуру која се репродукује.

Структурално објашњење³³ се не ослања на намере, или мотивације одређених субјеката у смислу ултимативне референце. То не значи да ин-

²⁹ UNCTAD, *Global Value Chains and Development: Investment and Value Added Trade in the Global Economy*, United Nations: New York, 2013.

³⁰ Stephen Roach, *How Global Labor Arbitrage Will Shape the World Economy*, Global Agenda, 2005.

³¹ Siddharth Kara, *Tainted Garments: The Exploitation of Women and Girls in India's Home-Based Garment Sector*, Blum Center for Developing Economies at University of California Berkeley, 2019, 5–9. Intan Suwandi, *Value Chains*, Monthly Review, New York, 2019, 75.

³² Suwandi, *ibid*, 46.

³³ Sally Haslanger, *What is a (social) structural explanation?*, Philos Stud, DOI 10.1007/s11098-014-0434-5.

тенционални аспекти нису битни, него само то да они добијају значење у оквирима структуралних детерминација. Да будемо нешто конкретнији: субјективне димензије задобијају значење у оквирима владајуће социјалне структуре која одређује оквире, могућности, капацитете и маневарски простор појединим актерима. На основу овакве логике структурална доминација једног актера над другим, није израз неког опортунизма, није „арбитражна“ и није „епизодног“, то јест, није привременог карактера који се може обуставити у оквирима дате социјалне структуре.

Принудни рад се, таутолошки речено, усредсређује на спровођење одређене „принуде“. Али, начин како *ILO* пројектује дату констелацију не омогућава да се принуда тематизује на основу структуралног објашњења. Напротив, *ILO* изричито одбацује „спољна ограничења“, „посредну принуду“³⁴ које у ствари делују као структурална детерминација у смислу објашњења за ситуацију принуде.

Другим речима, *ILO* објашњава принуду искључиво као интерсубјективни феномен, као однос између две особе који се догађа између различитих актера (послодавца и радника) искључујући структуралне тенденције које могу да воде до друштвене стабилизације принудног рада. *ILO* не улази у моменте принуде који произилазе из структуралних оквира „економске глобализације“, односно принуда у његовим дискурзивним оквирима остаје поједностављена. *Тиме је означена њешкоћа која карактерише насипују у видокрућу ILO.*

Тако се из перспективе *ILO* не види нпр. механизам принуда за време криза: једва треба приметити да је криза која је избила 2007. године условила сијасет таквих механизма. Њих не можемо објаснити опортунистичким наступом кризних субјеката, или мотивацијским моментима у склоповима интерсубјективних односа. Такође, из видокруга *ILO* не могу се у довољној мери осветлити такве ситуације као у Мексику где је због економских детерминација у периоду од 1994. до 2000, у контексту (неолибералних) реформи, број екстремно сиромашних порастао за 500%. Иначе, сâм *ILO* је 2015. процењивао да је 75% глобалне радне снаге подређено привременом или информалном раду, те да има тридесет један милион више незапослених но пре избијања поменуте кризе.³⁵ Један концепт, наиме, „непријатељска инкорпорација“ (*adverse incorporation*)³⁶ тврди да није адекватно објашњавати констелацију са сиромаштвом, односно, да не погађа саму ствар уколико предунајмљујемо сиромаштво као објашњење за експлоатацију – при томе помињу се управо носиоци деџег рада у текстилној индустрији (у Индији). У средишту ове теорије је замисао да не

³⁴ О томе, Genevieve LeBaron, Neil Howard, Cameron Thibos and Penelope Kyritsis, *Confronting root causes: forced labour in global supply chains*, London, 2018, 10.

³⁵ Marcel van der Linden, *San Precario: A New Inspiration for Labor Historians*, Labor: Studies in Working-class History of the Americas, 2014, 10/1: 9–21.

³⁶ Nichola Phillips, *Adverse Incorporation and Unfree Labour in the Global Economy: Comparative Perspectives from Brazil and India*, Economy and Society, 2013, 42(2), 171–196. Цитира, LeBaron et al., *ibid.*

постоји само кретање од сиромаштва ка експлоатацији, него и обрнуто, дакле, од експлоатације којом се осигурава да дете (објекат принудног рада) неповратно остане у крхком стању сиромаштва. И управо ова врста интеракције, односно двоструког кретања између сиромаштва и експлоатације остаје изван перспектива *ILO*. Тенденције („грабљење земље“, дуготрајно кретање таквих цена на доле које су битне за опстанак³⁷) у индустрији хране и у пољопривреди (укупно око 1,3 билиона радника) условљавају експанзију принудног рада. Али, ни овакве ситуације се не могу довољно прецизно објаснити на основу недовољно структуралне дефиниције *ILO* у погледу принудног рада.

Потешкоћа је, дакле, увек у томе да упркос критичкој интонацији различитих конвенција, докумената *ILO*, увек остаје сумња да је принудни рад тек несрећни случај а не израз једне структурално условљене ситуације.

ЕКОНОМСКА СУБЈЕКТИВНОСТ ДЕЦЕ

Дете је постало предмет различитих економских радњи. У ствари, оно се све више адресира као носилац економске субјективности. У међувремену настали образац „мотрећег капитализма“ (*surveillance capitalism*) који подразумева регистрацију људских испољавања, манипулацију са стеченим подацима, чињење провидним њиховог живота, досегнуо је и децу.³⁸ Настојање да се прибављају информације које ће се преточити у елементе робних односа, сада обухватају и децу. Односно, не само одрасли него се и деца таргетирају као предмет бављења зарад стицања релевантних чињеница; дете је носилац потрошачке субјективности, оно је субјективни моменат потрошње на кога се рачуна у маркетиншким пројекцијама и то ради тога да се увлачи у крвни ток тржишно посредоване потрошње. Штавише, истраживања прецизно показују драматично повећавање различитих активности великих корпорација и других економских субјеката које се усмеравају ка оснажењу деце као капитално значајног момента у циркулацији роба.³⁹ Дете је дефинитивно доспело у орбиту капитализма.

Честе су ламентације које истичу да су деца у класичним доктринама остајала у пасивној позицији, те их треба избавити из тога.⁴⁰ Сходно оваквим оценама, деца су невидљива у различитим расправама, нпр. у дискусијама о држављанству, те њихова пасивизација не доприноси сагледавању

³⁷ Anna Chadwick, *World Hunger, the "Global" Food Crisis and (International) Law*, *Manchester Journal of International Economic Law*, 2017, 92, 110.

³⁸ Donell Holloway, *Surveillance capitalism and children's data: the Internet of toys and things for children*, *Media International Australia* 2019, Vol. 170(1), 27–36.

³⁹ Beryl Langer, *Commodified Enchantment: Children and Consumer Capitalism*, *Thesis Eleven*, Number 69, May 2002: 67–81.

⁴⁰ John O'Neill, *Is the Child a Political Subject?*, *Childhood*, 1997, 2, 242–250.

констелације.⁴¹ Али, ситуација је умногоме компликованија од тога да прихватимо здраво за готово дијагнозу пуке пасивности.⁴² Истраживања уопште не потврђују такву врсту пасивности (дакако, уз узимање у обзир старости детета): тако се, рецимо, говори о „аутономији“ детета у погледу миграције, чак и у процесима преговарања у вези извршавања одређених економских операција, или се поставља питање утицаја саме деце на светско уобличавање регулација односа у којима егзистира дете.⁴³ Штавише, помно читање међународних докумената показује да и они предвиђају одређену врсту субјективности (тако и форме одређених субјективности) једног агенса који је очигледно инволвиран у многобројним процесима.

Али, остаје још много тога што је нејасно у погледу статуса економске субјективности. Тако, неки аутори одмеравају чињеницу „у којој мери постоји дотична субјективност детета“⁴⁴ односно расправљају о домету субјективности. Шта значи бити агенс у капитализму? Које то могућности дозвољава? У први трен наизглед елегантно решење да су деца истовремено и субјекти и објекти омогућава одређено сазнање, отвара одређене перспективе, али још увек можемо имати недоумице. Бележимо чињеницу да је и економска теорија уприличила систематичну заинтересованост у односу на дечји рад и понудила софистициране моделе на основу којих се могу предочити значајни аспекти дечјег рада: можемо рећи да је овакав напор и дан-данас у пуном јеку. Тако се третира ефикасност дечјег рада чиме се, барем имплицитно, сугерише да је могуће примењивати и генералне критеријуме у односу на учинке дечјег рада; из тога произилази могућност упоређивања, али и замене одраслог и дечјег рада.⁴⁵ Оне се разврставају на основу тога да ли доводе у предњи план понуду или тражњу у односу на дечји рад. Третирају се одлуке породице у односу на запошљавање деце с обзиром на породични буџет, или с обзиром на минималну најамнину у дотичној земљи, дечји рад се увлачи у анализе равнотеже у економији (кретање понуде рада с обзиром на презентност деце на тржишту рада и на минималну најамнину).⁴⁶ Тематизују се одговарајуће одлу-

⁴¹ Alison M. S. Watson, *Seen but Not Heard: The Role of the Child in International Political Economy*, *New Political Economy*, 2004, Vol. 9, No. 1, March, 1–21.

⁴² Vegard Iversen, *Autonomy in Child Labour Migrants*, *World Development*, 2002, 30: 5, 817–834.

⁴³ Antonella Invernizzi, Brian Milne, *Are Children Entitled to Contribute to International Policy Making? A Critical View of Children's Participation in the International Campaign for the Elimination of Child Labour*, *International Journal of Children's Rights*, 2002, 10, 403–431. Цитира, Ben White, *Social Science Views on Working Children, The World of Child Labor* (ed. Hugh Hindman), Routledge, London, 2015, 12.

⁴⁴ John H. McKendrick, Michael G. Bradford & Anna V. Fielder, *Kid Customer? Commercialisation of Playspace and the Commodification of Childhood*, *Childhood: A Global Journal of Child Research*, 2000, Vol. 7, No. 3, 297.

⁴⁵ Jean-Marie, Baland, James A. Robinson, *Is Child Labor Inefficient?*, *Journal of Political Economy*, 2000, 108: 4, 663–679.

⁴⁶ Kaushik Basu, *Child Labor: Cause, Consequence, and Cure*, *Journal of Economic Literature*, 1999, 37: 3, 1083–1119. Kaushik Basu, *On the Intriguing Relation Between Adult Wage and Child Labor*, *Economic Journal*, 2000, 110: 462, 50–61.

ке/нагодбе између рада деце и школовања, као и опортунитетни трошкови у зони дотичне одлуке с обзиром на динамику алтруизма.⁴⁷ Поентира се на утицају давања кредита на динамику дечјег рада, и наравно, баца се светло на однос између трговине и дотичног облика дечјег рада.⁴⁸

Наравно, тиме нисмо исцрпели одговарајуће економско-теоријске оријентације које су иначе надасве драгоцене. Но, чини се да оне не дају свеобухватан одговор на питање економске субјективности деце, као и на питање везе између принудног и дечјег рада. Сећамо се да је *ILO* истакао критеријум принудног рада у непостојању испољене воље, што, дакако, подразумева да у случају принудног рада не постоји консензус између послодавца и радника. Само, питање је у коликој мери нас дефиниција *ILO* усмерава, и да ли нам омогућава да добијемо комплексну слику о принудном и дечјем раду?

Наиме, треба рећи да би се могло концептуално расправљати већ на генералном нивоу колико је овај захтев *ILO* заиста адекватан. Утолико се одмах намеће тешко питање које смо већ и дотакли: распон од слободног до неслободног рада, односно, статус субјекта рада, његове/њене диспозиције поводом рада. Једна пресуда Врховног суда САД каже да „ропство које је изабрано интенционално и на основу воље се не може сматрати исходом који негира вољу“.⁴⁹ *ILO* одражава овај стари легалистички став који претпоставља стриктно дихотомно раздвајање између слободе и принуде, односно „дедукцију из претпоставке слободне воље“.⁵⁰ Али, немогуће је консеквентно извести поменуту дихотомију у капитализму где истовремено струје различите форме принуде, подразумевајући и оне ситуације које су правно артикулисане – детерминишући могућности наступа дотичних актера.⁵¹ Чак се може тврдити да су разлике између слободе и принуде условљене многобројним механизмима који подразумевају еволуцију правне регулације, но и државно уоквирење различитих односа.⁵²

Но, ако се наведена дихотомија мора проблематизовати уопштено, онда се мора рећи да она још у мањој мери представља ауторитативног водича у погледу дечјег рада. Да потврдимо: дечји рад је проблематичан зато

⁴⁷ Sylvain E. Dessy, Stéphane Pallage, *Child Labor and Coordination Failures*, Journal of Development Economics, 2001, 65: 2, 469–476.

⁴⁸ Gerhard Glomm, *Parental Choice of Human Capital Investment*, Journal of Development Economics, 2007, 53: 1, 99–114. Moshe Hazan, Binyamin Berdugo. *Child Labor, Fertility and Economic Growth*, Economic Journal, 2002, 112: 482, 810–828.

⁴⁹ Justice Brown in *Robertson v. Baldwin*, 1897, цитира Steinfeld, 2001, 268. Robert J. Steinfeld, *Coercion, Contract and Free Labor in the Nineteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001. Jairus Banaji, *The Fictions of Free Labour: Contract, Coercion, and So-Called Unfree Labour*, Historical Materialism, 2003, volume 11: 3 (69–95).

⁵⁰ Kennedy, Duncan 1976, *Form and Substance in Private Law Adjudication*, Harvard Law Review, 89, 8, 1754, 1685–1778.

⁵¹ Warren Samuels, *Essays on the Economic Role of the Government*, Michigan, 1992, 60. John Wightman, *Contract: A Critical Commentary*, London: Pluto Press, 1996, 19.

⁵² Samuels, *ibid.*, 67. Warren J. Samuels, *The Economy as a System of Power and Its Legal Bases: The Legal Economics of Robert Lee Hale*, 27 U. MIAMI L. REV. 261 (1973).

што са разлогом сумњамо да иза многобројних облика дечјег рада објективно стоје такве асиметрије које изазивају наше морално згражавање. Односно, требало би да претпоставимо да су при реализацији дечјег рада посреди такви облици принуде, који су неприхватљиви. Нормативна пројекција потпуног нестанка дечјег рада се заснива на томе: прејудицира се да ће здружени правни и политички наступ са моралним рефлексијама уз динамику технологије која ствара економију на основу знања омогућити реализацију такве антиципације. *ILO* у ствари макар од 1979. (Резолуција с обзиром на године деце) следи двоструку стратегију – уз пристанак Интернационалне конфедерације слободних синдиката (*ICFTU*): с једне стране наглашавају се краткорочни циљеве у погледу корекције постојећег стања (нпр. дозвољена старосна граница за приступање раду, побољшавање услова рада деце), с друге стране у дугом року предвиђа потпуно елиминисање дечјег рада. Дакако, регулација дечјег рада је потребна стога што он постоји; иначе, реторика о регулацији не би имала смисла. У једном извештају из 1985. пројектује се нужно побољшавање услова дечјег рада и постепено укидање дечјег рада.⁵³ И тако би на крају настала ситуација у којој дечји рад уопште не би био потребан. Али иста пројекција се сукобљава са обновљеним облицима економске принуде. Односно, никакав наивни еволуционизам који брижљиво изоставља структуралне детерминације овде не може помоћи. Адвокатура дефинитивног гашења дечјег рада је подстакнута пројекцијом једне нормативне могућности, но увек се поставља питање оних објективних тенденција које производе дечји рад.

Овде треба да посегнемо за стандардним термином у теорији, наиме, за појмом рањивости. То је појам који упућује на недостатак (или мањак) одређене моћи да се нешто учини, односно да се буде подређен различитим механизмима, укључујући и насиље. Диспозиције детета у погледу позиционирања у склоповима принуде су *sui generis* и асиметрично уобличене: размишљања поводом тога иду у правцу препознавања рањивости као *condition humaine*, али овде постоји посебан облик рањивости у односу на децу: у њиховом случају треба рећи да се ради о могућности-ма постојања интензивних когнитивних, емоционалних, телесних облика рањивости који одређују могућности деце с тим што су, иначе сасвим у складу са оним што је већ раније назначено овде, друштвене условљене. Једноставно, испољавање рањивости се одиграва у институционализованим друштвеним оквирима у којима се, како је речено, увек преформулише однос између слободе и принуде, као што се трансформишу и значења детињства. И облици рањивости деце су наравно друштвено калибриране, иза сваке испољене форме рањивости можемо препознати укрштање различитих друштвених механизма.

⁵³ Edward van Daalen, Karl Hanson, *The ILO's Shifts in Child Labour Policy: Regulation and Abolition*, International Development Policy, 2019, 11, <http://journals.openedition.org/poldev>.

Рањивост омогућава један ланац феномена спрам детета са економским импликацијама: зависност–експлоатација–доминација,⁵⁴ што подразумева објективну могућност инструментализације детета које ради (једна пресуда Врховног суда Велике Британије јасно тврди да је експлоатација у срцу принудног рада⁵⁵).

И дечји рад као најамни рад треба ситуирати у оквиру овог ланца. Односно, глобалну арбитражу у овде већ изнесеном смислу треба сместити управо у овај контекст. Постоје, као што смо поменули, у терминологији *ИЛО* „безусловно најгори облици дечјег рада“: под тим се бележи рад на основу дуга, то јест, рад услед немогућности исплаћивања дуга, проституција, узимање учешћа у ратним дејствима, преузимање радова са високим ризиком (синдикати су протестовали против овакве дефиниције, јер она сугерише да постоје и „толерантне форме дечјег рада“). Део ових радова спада у зону илегалности, њихова регистрација није ни лака. Но, неће бити тако да се тиме исцрпљује садржина и спектар дечјег рада. Поред оваквих облика постоје и не-криминалне форме дечјег рада које имају димензије принудног рада. Управо њих смо желели да истакнемо, они се виде тек из видокруга најамног односа. Односно, њих можемо докучити тек уколико имамо на уму објективну присутност елемената принуде у дечјем најамном раду.

„ЕКОНОМСКО-ПРАВНИ НЕКСУС“ ДЕЧЈЕГ РАДА

Третирање дечјег рада је евидентно стављено у правну перспективу. Постоје права која адресирају децу, тако и њихов рад. Уосталом, чим је призната чињеница да постоји напетост између краткорочних и дугорочних циљева у погледу дечјег рада наметнуло се питање регулације чија актуелност не престаје ни данас.

Али, проблем регулације и његов домет је предмет различитих полемика, нарочито ако та регулација дотиче тржишне токове. Један део коментатора-гумача, нарочито је против наметања забрана нпр. у случају увоза робе који има у себи елементе дечјег рада. Исти коментатори тврде да су такве забране које су правно запечаћене заправо контрапродуктивне, или производе „перверзне консеквенце“: забрани ли се рецимо учествовање дечјег рада у изради неког производа, онда ће неке фирме одиста одустати од практиковања дечјег рада, али дечји рад неће престати да постоји него ће да се повуче у зоне које су подрегулисане, односно егзистираће као прекар-

⁵⁴ Одустајемо овде од дужег разјашњења, за ове појмове: Nicholas Vrousalis, *Exploitation, Vulnerability and Social Domination*, Philosophy and Public Affairs, 2013, 41, 131–157.

⁵⁵ Reilly & Anor, R (on the application of) v Secretary of State for Work and Pensions [2013] UKSC 68, [2014] AC 453 [81]. Virginia Mantouvalou, *Legal Construction of Structures of Exploitation*, in: Philosophical Foundations of Labour Law, Hugh Collins, Gillian Lester and Virginia Mantouvalou (eds.), Oxford University Press, 2018.

ни, нерегулисани рад. Осим тога, забрана дечјег рада ће неминовно смањити конкурентност фирми у неразвијеним земљама што ће допринети даљем ширењу сиромаштва и тако довести до нових импулса за ширење дечјег рада.⁵⁶ Други коментатори, пак, истичу да забрана дечјег рада уопште не мора нужно да изазива дерогирање конкурентности, напротив, дата фирма има маневарски простор да побољшавајући параметре продуктивности афирмише своју тржишну позицију.⁵⁷ Исто тако се тврди да је потпуно погрешно мислити да одређене земље не могу приуштити себи забрану дечјег рада, напротив, историјски примери показују делотворност таквог наступа.⁵⁸

Али, пре него што се покуша заузети став поводом забране дечјег рада, приметимо да постоји и претходеће питање које компликује наведену дебату. Исто питање се појављује поводом позиције права у односу на „глобални дечји рад“, то јест, поводом глобалног „економско-правног“ нексуса.

Каква је дакле позиционираност права поводом овде истакнутог глобалног вредносног ланца? Да ли је право а priori постулирано против дечјег рада, или оно само може допринети „не-обуздавању“ дечјег рада?

Транснационалне корпорације које обликују поменуте ланце фигурирају у комплексној правној светској околини која се непрестано мења (између осталог трансформација значења јавног права, устаљивање „soft-law“⁵⁹ система, настанак различитих хибрида на светском плану који деконструирају стандардну дистинкцију између „уговора“ и асоцијације, легални плурализам итд.⁶⁰). Томе се прилагођавају и аспекти стварања права.

Најбитније је увидети да глобални вредносни ланци (или ланци понуде) нису независни од регулативне моћи права. Тачније, наступи поменутих корпорација нису изван права, напротив, њихова делатност је омогућена, формирана правним механизмима. Како то један колективни апел тима одређених истраживача налаже, право има „ендогену“ и „интерну“ улогу у конституисању истих ланаца: каже се да је недовољно указивати на чињеницу да корпорације инструментализују право колико треба сагледати да постојеће право, „неолиберална ортодоксија“, „неолиберални легализам“

⁵⁶ Benjamin Powell, *A Case Against Child Labor Prohibitions*, CATO Institute, <https://www.cato.org/economic-development-bulletin/case-against-child-labor-prohibitions>, 31. 1. 2021. Harald Großmann und Andreas Knorr *Ökonomische Aspekte der Kinderarbeit*, ORDO, Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft (Lucius & Lucius, Stuttgart 2003) Bd. 54. Bharadwaj, P., Lakdawala, L. K., and Li, N. (2013), *Perverse Consequences of Well-Intentioned Regulation: Evidence from India's Child Labor Ban*, NBER Working Paper No. 19602.

⁵⁷ Mark Weisbrot, Robert Naiman and Natalia Rudiak, *Can Developing Countries Afford to Ban or Regulate Child Labor?*, www.peri.umass.edu, приступљено 31. 1. 2021.

⁵⁸ Morris Altman, *A Revisionist View of the Economic Implications of Child Labor Regulations*, Forum for Social Economics, 2001, Vol. 30, 1–23.

⁵⁹ David Kennedy, *Law, Expertise and Global Political Economy* (2018) 23(1) *Tilburg Law Review*, 109–120. DOI: <https://doi.org/10.5334/tilr.13>.

⁶⁰ Gunther Teubner, *Hybrid Laws: Constitutionalizing Private Governance Networks*, in: Robert Kagan and Kenneth Winston (eds.) *Legality and Community*. Berkeley Public Policy Press, Berkeley 2002, 311–331.

иманентно садржи у себи могућности кројења таквих односа моћи који се очитује у глобалним ланцима.⁶¹

Тиме се наглашава да се мора одмеравати инволвираност права у стварању и одржавању глобалних ланаца и то без тога да се истовремено падне у замку инструментализације права. Може се у ствари рећи да постоји *кoeволуција*⁶² између права и динамике глобалних ланаца. Између права и поменутих глобалних ланаца не постоји однос пуке интеракције која би подразумевала чињеницу да можемо идентификовати стриктну одвојеност између егзистентних правних норми и ланаца вредности. Али, пре се ради о „заједничком подухвату“, што није интеракција, колико „економско-правни некрус“,⁶³ или у нашој интерпретацији глобални „економско-правни некрус“. Право је *констиитиутивни* део овог „некруса“. Један правник поентира то на тај начин да и право „може да буде илегално“.⁶⁴ Уосталом, ако је могуће „легално конструисати експлоатацију“⁶⁵ (нема људског права да се буде не-експлоатисан) онда ова дијалектика између легалности и не-легалности није необична.

Али, шта то значи у односу на дечји рад? Није ли то тек апстрактна назнака о односу између права (легалитета) и логиком капитала одређене релације?

Пред нама је многобројним односима структуриран простор са субкобљавајућим векторима. Јуридикација положаја деце, нарочито дечјег рада се може разумевати као противмеханизам у односу на наступ корпорација и других економских субјеката који свет савијају према сопственим интересима. Или се може осветљавати као механизам који се очитује у концептуализацији људских права спрам насилних момената који се крију у стратешкој рационалности дотичних агенса. Али, исти агенси имају довољно правних, економских и политичких ресурса да балансирају ове механизме, односно да праве такве нагодбе са противмеханизмима који не спречавају реализацију њихових интереса. „Неолиберални конституционализам“⁶⁶ подразумева „да егзистирају такви правни режими који робусно подржавају власничка, инвеститорска, трговачка права и представљају значајне препреке за афирмацију цитираних противмеханизма“.⁶⁷ Одговарајуће дискусије

⁶¹ Grietje Baars et al. *The role of law in global value chains: a research manifesto*, London Review of International Law, Volume 0, Issue 0, 2016, 1 of 23, doi: 10.1093/lril/lrw003.

⁶² Ову формулацију употребљава Andreas Fischer-Lescano, *Postmoderne Rechtstheorie als kritische Theorie*, DZPhil, Akademie Verlag, 61 (2013) 2, 179–196.

⁶³ Warren Samuels et al. *The Economics of Legal Relationships*, Ed. by Nicholas Mercurio, Michael D. Kaplowitz, Michigan State University, 2007, 40.

⁶⁴ Ugo Mattei, L. Nader, *Plunder: When the rule of law is illegal*, Blackwell Publishing, 2008, 14.

⁶⁵ Mantouvalou, *ibid.*

⁶⁶ Jedediah Purdy, *Neoliberal Constitutionalism: Lochnerism for a New Economy*, <http://lcp.law.duke.edu/>.

⁶⁷ Robert Hale, *Coercion and Distribution in a Supposedly Noncoercive State*, Political Science Quarterly, 1923, 38, 470–494. Morris R. Cohen, *Property and Sovereignty*, Cornell Law Quarterly, 1927–28, 13, 13.

се воде већ одавно, идеологизација својинских режима прећуткује генезу истих режима. Могућност полагања рачуна је веома комплексни подухват који има у себи мноштво неизвесних исхода. То се односи и на дечји рад који стоји у средишту многобројних посредовања и његово третирање је резултат различитих борби, као што је и његово регулисање испресецано различитим праксама, механизмима и противмеханизмима.

Горе су назначени неки механизми који доприносе одржавању дечјег рада. Исти механизми се репродукују на основу идеолошког убеђења да су постојећа својинска права (тако и наведених корпорација) санкросанктна, зато што она јемче за несметани раст и развој. Али, иза устоличења истих својинских права стоје конфликти, механизми посредством легалних права и посредством тумачења њиховог значења: „потпуно је бесмислено рећи да уговор и својина апстрактно дефинишу режим који је слободан и праведан. Пре него што изведемо овакву тврдњу треба одговорити на питања која својина и који уговор“.⁶⁸ Без „неолибералног легализма“ не би се могао перпетуирати дечји рад.

ЗАКЉУЧАК

У раду смо се у мањој мери бавили подацима и бројевима, колико оним структуралним процесима који доприносе механизмима који омогућавају репродукцију дечјег рада. Дакако, против дечјег рада су наведени снажни аргументи и против њега се постулира широки спектар различитих актера који намеравају да морализујући постојање одређених принудних форми рада сужавају опсег истог облика рада, тако и дечјег рада. Треба објаснити зашто се упркос таквим напорима ипак репродукује разлика између оног што *ILO* назива краткорочним и дугорочним циљевима поводом регулисања и укидања дечјег рада. Овде је изнета и одређена критика спрам недовољно структуралне дефиниције принудног рада у погледу дискурса *ILO* и најзад показано је да постојећи „економско-правни нексус“ делује као услов за постојање дечјег рада.

---

⁶⁸ Duncan Kennedy, *The Role of Law in Economic Thought, Essays on the Fetishism of Commodities*, 34 AM. U. L. REV., 1985, 939, 456.

Alpar Lošonc

PERPETUATED TENSION BETWEEN SHORT-TERM
AND LONG-TERM GOALS: WHY CHILD LABOUR REMAINS?

S u m m a r y

Child labour has long attracted the attention of various actors. Despite decades of moral criticism of those who accept/organize/legitimize child labour, we encounter certain conceptual problems regarding this form of work. In what sense is child labour forced labour? Is forced labour just an excessive form of labour or does it derive from the structural characteristics of modern forms of collective life? The International Labour Organization has paved the way in terms of understanding the meaning of work, as well as child labour. Accordingly, our horizons depend on it. Numerous conventions confirm this. The same organization took the position that the path of correction regarding child labour should be followed in the short term, but in the long run the goal should be respected, which is reflected in the complete abolition of child labour. But can we trust the compass of the same international organization? More precisely, can we follow the modes of explanation of the International Labour Organization in everything? In this regard, we need to look at the forms of intertwining between the legal and economic domains. In today's ideological self-understanding, property and contract are the axis of the rule of law. But does the existing form of the same self-understanding enable the survival of child labour?